

תוכן העניינים

2	עם הקובץ
	שער ראשון : קבלה
3	אקדמות לביקורת הנוסח של "פירוש ספר יצירה" לר' יצחק סג"י-נהור
	שער שני : קבלה נוצרית
13	פלאוויוס מיתרידאטס
23	דרשתו הכריסטולוגית של פלאוויוס מיתרידאטס Liber Redemptionis — נוסח קדום של פירוש מורה נבוכים על דרך הקבלה לר' אברהם אבולעפיה בתרגומו הלאטיני של
34	פלאוויוס מיתרידאטס
49	שלושה פרקים בתולדות הקבלה הנוצרית הקדמת המחבר 49 פרק ראשון: תיאולוגיה פיוטית וקבלה בהגותו של פיקו 49 פרק שני: נבואות הכשדים והקבלה 61 פרק שלישי: המאגיה האורפית של ג'ובאני פיקו דה לה מיראנדולה 70 נספח ראשון: פירוש התיבה 'בראשית' 80 נספח שני: חכמה ובן אלהים 82
83	מקובל נוצרי קורא בתורה פרק ראשון: ישן וחדש בהוכחת הנצרות על-פי הקבלה 83 פרק שני: מקובל נוצרי קורא בתורה 96
108	Giovanni Pico's Companion to Kabbalistic Symbolism

שער שלישי: שבתאורת

- 121 האידאולוגיה השבתאית של המרת־המשיח — לפי נתן העזתי
ו"אגרת מגן אברהם"
- 152 התיאולוגיה השבתאית של נתן העזתי
- 189 המקובל השבתאי ר' משה דוד מפורדייץ
- 210 על האהבה הרוחנית — מדברי נתן העזתי
- 221 רשימת המקומות שבהם נדפסו המאמרים לראשונה
- 222 רמיזות ביבליוגרפיות

עם הקובץ

יצירתו המדעית של חיים וירשובסקי ז"ל הקיפה שני תחומים עיקריים, הנבדלים זה מזה הן באופיים והן מבחינת זמנם. האחד — חקר המורשת הקלאסית הלאטינית בעת העתיקה; השני — חקר המיסטיקה היהודית לדורותיה וגלגוליה. לא כאן המקום להרחיב את הדיון בתרומתו של וירשובסקי בחקר המורשת הקלאסית, כיוון שמאמרו הכלולים באוסף זה מתמקדים בחקר המיסטיקה.

תולדות מחקריו של וירשובסקי בתחום הקבלה הן סבוכות. בראשית דרכו המחקרית תרם שני מאמרי־יסוד בהבנת ההגות השבתאית, שטרם זכתה עד אז להארה שיטתית ומקיפה. דווקא התיאוסופיה המיסטית היהודית המסובכת ביותר והזנוחה ביותר נהנתה מן המאמץ המחקרי הראשון של וירשובסקי. למעשה, הוא המשיך להתעניין בהגות השבתאית גם זמן רב לאחר שהפסיק לכתוב עליה, כפי שמעידה עבודתו על ההכנה לדפוס של ספר הבריאה של נתן העוזי — הטכסט השבתאי החשוב ביותר; אף כי הוצאתה לאור של יצירה מקיפה זו לא הסתיימה בידו, הוא השקיע מאמץ רב בהערכת הטכסט מכתב־יד ובהכנה ראשונית של שינוי נוסח על־פי כתב־יד. אולם, דומה כי עיסוקיו של וירשובסקי בהגות הקלאסית גברו, לזמן רב, על התעניינותו במיסטיקה היהודית. רק לאחר סיום עבודת הדוקטור והכנתם של פרסומים אחרים הנוגעים לתרבות הקלאסית, חזר וירשובסקי לעסוק בשלבים הטרומים־שבתאיים של הקבלה. רוב רובה של התעניינות זו, להוציא את מאמרו על כתב־יד של פירוש ר' יצחק סגי נהור לספר יצירה, נעשתה כחלק ממפעל מדעי רב היקף של חקר הקבלה הנוצרית בשלביה הראשונים. בנסותו לפענח את תהליכי העברת הקבלה היהודית לכלים נוצריים, הוא החל לבדוק לא רק את התרגומים הלאטיניים של ספרי הקבלה, אלא גם את מקורותיהם העבריים, וכך חזר החוקר לעיין ביצירותיהם של מקובלים חשובים במאה ה־13 וה־14. אגב כך, הוא חשף גם ידיעות שחשיבותן היא לא רק לחקר הקבלה הנוצרית, אלא גם להבנת הקבלה היהודית, כפי מעידה חשיפת התרגום הלאטיני של חיבורו, האבוד ברובו, של ר' אברהם אבולעפיה. בשנותיו האחרונות הוא שב והתעמק בנוסחים העבריים של הטכסטים הלאטיניים, שלחקירתם הקדיש את מירב מאמציו בעשר השנים שקדמו לפטירתו. כך הסתכמו עיוניו, שהחלו בחקר השבתאות, בבדיקת שינויי נוסח בכתבי ר' אברהם אבולעפיה וכתביהם של חסידי אשכנז

המאפייני הכולט במחקריו של וירשובסקי הוא השילוב ההדוק בין חקר תופעות זנוחות בהגות היהודית וגלגוליהן לבין הדיוק המחמיר שהקפיד עליו. המלכודת הרובצת לפתחם של חוקרים המגלים תחומי מחקר מוזנחים היא בשיכרון הדוחפם להקיף את העושר השמור דורות רבים בכתב־היד ולהימנע מתיאור מדוקדק של החומר הנחשף לעיון. וירשובסקי הגיע לחקרה של הקבלה כשהוא מצויד במתודולוגיה

מחמירה של הפילולוגיה וההיסטוריה הקלאסית מחד גיסא, ובהדרכתו של פרופ' גרשם שלום, שיישם אל נכון מתודולוגיה זו, מאידך גיסא. שילובם של שני גורמים אלה עיצב את דרכו המחקרית של וירשובסקי בתחום הקבלה הנוצרית בראשיתה.

מחקריו של וירשובסקי אינם העיונים הראשונים בשטח זה: קדמו לו ספרו של יוסף בלאו (Joseph Blau); כמה עשרות מחקרים של פרנסואה סקרה (François Secret) ושל פאול־אוסקר קריסטלר (Paul Oscar Kristeller); ניתוחיהם החשובים של פרנסיס ייטס (Frances A. Yates) ושל יוג'יניו גארין (Eugenio Garin) שביירו סוגיות מרכזיות במחשבתו של פיקו דלה מירנדולה, שהיתה עיקר מטרתו המחקרית של וירשובסקי במאמריו ובספרו העומד לצאת לאור, על פיקו דלה מירנדולה ומפגשו עם המיסטיקה היהודית. אף גרשם שלום הקדים ותרים מאמר חשוב לחקר ראשיתה של הקבלה הנוצרית.² למרות זאת, כל מחקרי וירשובסקי העוסקים בראשית הקבלה הנוצרית פותחים דף חדש בהכנתה. כל החוקרים שהוזכרו לעיל, לכד מגרשם שלום, תיארו את הקבלה הנוצרית מבלי ששלטו כראוי בקבלה היהודית, ולרוב אף ללא ידיעת הלשון העברית.³ מגבלות אלה אינן מבטלות, בהכרח, את חשיבות ניתוחיהם את החומר הקבלי הנוצרי, כפי שהיה ידוע בדפוסים זה מאות שנים. חוקרים כגארין, קריסטלר וסקרה הצליחו לחשוף טכסטים חדשים, שפכו אור על הקבלה הנוצרית בראשיתה ותרמו להבנת תכניה. מחקרה של ייטס הבליטו את מרכזיותן של המאגיה ושל המיסטיקה — להבנתם של התליכי התפתחותה של המחשבה האירופאית בכלל ושל הגות הרנסאנס בפרט.⁴ הישגים אלה עמדו לעיני וירשובסקי כאשר החל במחקרו על הקבלה הנוצרית, אלא שהחומר המדעי שהתרכז בו וגישתו הכוללת היו שונים משל קודמיו.

בראש ובראשונה בולטת תרומתו העצומה בחשיפתם וניתוחם של התרגומים הלאטיניים של ספרי הקבלה, שנעשו בידי המומר פלאויוס מיתרידאטס. אישיות זו היתה ידועה כבר מזה כמאה שנה, אולם רק במחקריו של וירשובסקי שורטט דיוקנו הרוחני העשיר והסבוך של המקובל היהודי הסיציליאני, שעלה לרומא ולצפון איטליה ולבסוף לגרמניה, ופתח ענף חדש, המוקדש לקבלה, בתיאולוגיה הנוצרית. וירשובסקי הקדיש מאמצים רבים הן לפירסום חיבורו הלאטיני של מיתרידאטס,⁵ שאליו פנה בעידודו של ג' שלום, והן לניתוח מדוקדק של דרכי התרגום המיוחדות של

1 ראה על כך את סיכומם של דוד אשרי ואלכסנדר פוקס בחוברת לזכרו של חיים וירשובסקי, ירושלים תשל"ח, עמ' 12–20.

2 "Zur Geschichte der Anfaenge der Christlichen Kabbala", *Essays Presented to Leo Baeck*, London, 1954, pp. 158–193; G. Scholem, *Die Erforschung der Kabbala von Reuchlin bis zur Gegenwart*, Pforzheim 1969.

3 ראה במיוחד את דבריה בהם היא מודה במפורש בחסרון הגלום בהעדר הכרת הקבלה עבור חוקרי הרנסאנס, בסיום חיבורה האחרון: F.A. Yates, *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*, London, Boston and Henley 1979, pp. 189–190.

4 F.A. Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, Chicago 1979. ספר חשוב זה השפיע על מחקר הרנסאנס בכלל, וגם על מחקרו של וירשובסקי.

5 Chaim Wirszubski, *Flavius Mithridates: Sermo de Passione Domini*, Jerusalem 1963. מבוא המפורט ימצא הקורא את הסקירה והביבליוגרפיה השלמה על תולדות מיתרידאטס.

מיתרידאטס. שנים רבות שקד וירשובסקי ביהויה המקורות העבריים שתורגמו ללאטינית, ובניתוח הטרימינולוגיה האופיינית לתרגום זה. אך בראש ובראשונה התרכזו בשוניים, בתוספות וב"תיקונים" שהכניס המתרגם. כך חשף נטייה מגמתית של מיתרידאטס להטות את לשונם ואת מחשבתם של המקורות העבריים לשני אפיקים עיקריים: מאגי ונוצרי. כאן הגיעה בקיאותו של וירשובסקי בפילולוגיה למלוא הישגיה: "השינויים הקלים" שבתרגומי מיתרידאטס, שאיש מבין החוקרים שלפניו לא ידע עליהם ולא טרח להתעניין בכתיב-היד רבי ההיקף שבהם הם מופיעים, הפכו תחת ידיו לאבני בניין בהסברת הופעתה של הקבלה הנוצרית. בעבודת נמלים ממושכת חשף וירשובסקי את הסטיות מנוסח המקור ותוספות שאינן במקור. איסופן של "סטיות" אלה, איפשר לוירשובסקי לקבוע כי ראשיתה של הקבלה הנוצרית, כפי שהיא מתנסחת בכתיבו של פיקו דלה מירנדולה, הושפעה על-ידי תרגומים מגמתיים שמיתרידאטס העמיד לרשות פיקו, פטרוננו ותלמידו. וירשובסקי הוכיח כי לפני הוגה הדעות הנוצרי עמדו ניסוחים קבליים, בתרגום לאטיני, שהציגו את הקבלה כדרך חשיבה קרובה לנצרות מצד אחד, ולתפישות מאגיות, שרווחו בפירנצה בשנות השבעים והשמונים של המאה ה־15, מצד שני. ראשיתה של הקבלה הנוצרית, לדעת וירשובסקי, היא תוצאה של אי-הבנה מצדו של פיקו במהותם של מקורות הקבלה היהודית ושל הבנה הדקה של מיתרידאטס בהלכי הרוח הסינקריטיסטיים, שהתהלכו אז באקדמיה האפלטונית בפירנצה. כך העלה וירשובסקי את חשיבותו של מיתרידאטס לחדירתה של הקבלה לכתיבו של פיקו ולצמיחתה של הקבלה הנוצרית באירופה.

ככמה מן המאמרים הנדפסים כאן, ובעיקר בספרו העתיד לראות אור בקרוב באנגלית,⁶ מוכיח וירשובסקי בהוכחות מוצקות כי הספרות העניפה של התרגומים הלאטיניים של חיבורי הקבלה, היא מקורן של מרבית התיזות הקבליות שהוצעו על-ידי פיקו. יתר-על-כן, מקורות אלה גם עיצבו את הבנתו של פיקו את הקבלה גם בחיבוריו האחרים. באמצעות השוואות מדוקדקות של המקור העברי מול התרגום הלאטיני ודברי פיקו, הוכיח וירשובסקי את תלותו המוחלטת של פיקו במקורות העבריים. ממצא זה הוא, לדעתי, החשוב ביותר שוירשובסקי מצא במחקרו על הקבלה הנוצרית. עתה אפשר להשוות את מעמדה של ספרות הקבלה לזו של הספרות הניאופלטונית וההרמטית שתורגמה בדורו של מיתרידאטס מיוונית ללאטינית בידי מרסיליו פיצינו. עתה נפתח פתח להערכה חדשה את תפקידה של הקבלה בתרבות האירופאית. על סמך ראיות ניצחות ניתן ללמוד על תרומתה של הקבלה לעיצוב דעתו של פיקו ובאמצעותו הגיעה לאינטליגנציה האירופאית, שנתה במאה ה־15 אחר תורת הנסתר. דמותו של מיתרידאטס, שהילכה קסם על וירשובסקי בשנותיו האחרונות, עשויה להפוך עם פירסום ספרו של וירשובסקי, לאחת מדמויות המפתח בחוג המלומדים בפירנצה. דומה כאילו האוצר הבלום של תרגומיו נשתכח למשך חמש מאות שנה באוסף כתיב-היד שבספריית הואטיקן, עד שנחשף על-ידי מחקרו המעמיק של וירשובסקי. מחקריו של מלומד זה, שהאירו את חשיבות מפעלו של מיתרידאטס, הם ממצים עד כדי כך, שמעתה ספק אם חוקרים נוספים יצליחו למצוא בהם פרטים בעלי חשיבות שנעלמו מעיני וירשובסקי. ייתכן גם ייתכן כי האיש שחשף את חשיבות התרגומים והשתמש

Pico della Mirandola's Encounter with Jewish Mysticism, Cambridge, Mass.–London, 6
England, 1989

בידיעות הספונות בהם, יהיה בעת ובעונה אחת גם אחרון חוקריו. וירשובסקי ניחן ביכולת נדירה וידיעה מעמיקה של לשונות המקורות – לאטינית ועברית – לצד הכרת המיסטיקה היהודית כנתינתה במקורותיה, שאיפשרו לו לפענח את כתב־ידו הסבוך של מיתרידאטס והכרת הרקע האינטלקטואלי של פירנצה. וירשובסקי התברר בשיחותיו ואף חתם לפעמים *Mithridates Redivivus*, דהיינו "מיתרידאטס שקם לתחיה", כי בעומק הזדהותו הצליח וירשובסקי לחדור אל סבכי מחשבתו של מיתרידאטס. וירשובסקי הציב אמות־מידה גבוהות לחקר הקבלה הנוצרית, שנמצא עתה בראשיתו. הוא הצליח להאיר באור חדש דמות יהודית במקורה, שהקרינה מזוהרה על התפתחות התרבות האנושית.

גם אם הישגיו הבולטים של וירשובסקי בחשיפת המקורות המדויקים להגיגיו הקבליים של פיקו, הם ללא תקדים בחקר הקבלה הנוצרית, נראה כי הצטמצמותו בחקר תרגומו הלאטיניים של מיתרידאטס יש בה בעיתיות. לית מאן דפליג, שתרגומו של מיתרידאטס עמדו במרכז התעניינותו של פיקו, אלא שקשה להתעלם מן המפגש האישי שבין פיקו ובני חברתו לבין אישים נוספים, כגון ר' אליהו דל מדיגו ור' יוחנן אלימנו. מחברים אלה יצרו ספרות עיונית חשובה, שרק מיעוטה נחקר בצורה מפורטת ורק מקצתה זכתה לבוא בחשבון בשיקולים השונים בחקר המפגש שבין פיקו ובין הקבלה. הממד החווייתי של חיים "על דרך הקבלה", כפי שיש להניח כי היה בנמצא אצל אלימנו, עשוי היה להיות בעל חשיבות רבה בהבנת הקבלה כפי שהיא כתובה בטכסטים עבריים או לאטיניים. זאת ועוד, אין ספק כי על ידו השפיעו על הקבלה הנוצרית אף חיבורים קבליים שלא תורגמו ללאטינית⁷ ואף חיבורים עיוניים שאינם קבליים,⁸ ואין להסביר השפעה זו אלא כתוצאה מקשריו של פיקו על מלומדים יהודים, ולא רק מקריאה בתרגומו מיתרידאטס. ללא היסטוריה של הקבלה האיטלקית, דהיינו המגמות הבסיסיות שאיפיינו את התפתחותה של הקבלה בין היהודים באיטליה ובכלל זה סיציליה שבה התחנך מיתרידאטס, קשה יהיה למקם היטב התפתחות מן ההתפתחויות שאירעו באיטליה בשלהי המאה ה־15. במסגרת זו, חיבוריו של אברהם אבולעפיה ודרכי הבנתם אצל מקובלי איטליה, כמו ר' ראובן צרפתי ואחר כך אלימנו, חשובים ביותר. ללא שרטוטן של מגמות הקיימות ביצירתו של אבולעפיה, קשה למצות את משמעותה של ההבנה שהבין פיקו את הקבלה. כך, למשל, ראיית הקבלה כחכמה הקרובה הן למאגיה והן לפילוסופיה, המאפיינת את אלימנו, יש בה הקבלה מובהקת לקבלתו הנוצרית של פיקו. וירשובסקי מיעט לטפל בסוגיה זו.

7 ראה, למשל, את השפעתו של 'ספר עשר השמים' לר' יצחק אבן לטיף, איננו נמנה עם היצירות שתורגמו על־ידי מיתרידאטס: M. Idel, "The Throne and the Seven-Branched Candlestick: Pico della Mirandola's Hebrew Source", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. XL (1977), pp. 291–292.

8 אני מניח כי ספר העגולות הרעיוניות של הפילוסוף הערבי האנדלוזי אלבטיוסי, שהיה חביב מאוד על יוחנן אלימנו, השפיע גם על פיקו. ראה: M. Idel, "The Ladder of Ascension — The Reverberations of a Medieval Motif in the Renaissance" in: *Studies in Medieval Jewish History and Literature* (ed. Isadore Twersky), Cambridge, Mass., 1984, vol. II, pp. 83–93.

התעניינותו הרבה של וירשובסקי במיתרידאטס דומה דמיון רב לזיקתו המדעית ואף הנפשית העמוקה לדמותו של ברוך שפינוזה, שכתביו והגותו העסיקהו רבות. התבוננות בדמויות ובכתבי ההגות היהודית שריתקו כל כך את וירשובסקי, מלמדת על עיסוקו המכריע בתנועות אינטלקטואליות יהודיות שחרגו מן היהדות הנורמטיבית. המכנה המשותף למיתרידאטס, לשפינוזה ולתיאוסופיות השבתאיות איננו במצב המיסטי המאחד אותם אלא דווקא בהתרחקותם ובהתבדלותם מכיווני המחשבה שבזרם המרכזי שביהדות. דומה, כי וירשובסקי הוקסם על-ידי "הכוח המושך של הגבול", כלשונו של יוסף וייס. כמובן, אין הגבול מציין כאן תופעות צדדיות או שוליות אלא מעמד מיוחד של תופעות-מעבר מתרבות מגובשת ומסוימת, כמו הפילוסופיה היהודית והקבלה, אל צורות מחשבה אמביוולנטית כאשר למקורותיהן. יניקה ושימוש מקיף, מחד גיסא, אך חדשנות וביקורתיות רבה, מאידך גיסא. ייתכן, כי אפשר להשתמש באבחנה חשובה שוירשובסקי עצמו הבחין בהסבירו את המעבר מן הקבלה היהודית לקבלה הנוצרית: התמוטטות האינהיביציות.⁹ המבדיל בין הוגי הדעות היהודים בימי-הביניים לבני דורם הנוצרים והמוסלמים לא היה רק בתוכן מחשבתם הפילוסופית או המיסטית, אלא גם הימנעותם המודעת של ההוגים היהודים מלהגיע למסקנות תיאולוגיות, שיטשטשו את הגבולות המפרידים בין הדתות. כשאינהיביציות אלו התרופפו מסיבות שונות, הוכשרה הקרקע להופעתן של שיטות הגותיות שעמדו על גבול הזרם העיקרי של התיאולוגיה היהודית.

ניתן, כמובן, לתאר את המצב גם תיאור אחר: התופעות שוירשובסקי עסק בהן יכולות להיחשב כתופעות שבאו לקבוע גבולות חדשים ליהדות, כמו במקרה של השבתאות. מסופקני אם קביעה זו משמעותית בכל האמור בקבלה הנוצרית ובתפיסת עולמו של שפינוזה. מכל מקום, וירשובסקי פעל כמי שמבקש להקל על הקורא את הבנתן של תופעות המצויות בעולמות רחוקים מן הזרם העיקרי ביהדות. ביטוי לכך נתן הן בתרגומו לעברית של ספרי שפינוזה והן בהצגתו את המקורות הקבליים העבריים והלאטיניים לציבור הנוצרי, שהוא קהל-היעד של ספרו המקיף על פיקו דלה מירנדולה. נבחן עתה את תרומתו של וירשובסקי להבנת התהוותה של הקבלה הנוצרית ואופיה המיוחד: ג' שלום ופ' סקרה הראו, כי פיקו דלה מירנדולה לא היה הנוצרי הראשון אשר עסק בקבלה.¹⁰ קדמו לו אבנר מבורגוס (הוא אלפונסו די וולידוליד), בראשית המאה הי"ד,¹¹ ופאלוס די הירידיה, במחצית השנייה של המאה הט"ו,¹² ואפשר היה לראות בהם את ראשוני המקובלים הנוצרים. אולם, לדעת וירשובסקי, הקבלה הנוצרית כתופעה עצמאית מתחילה רק בפיקו דלה מירנדולה וזאת לא משום שהיה נוצרי מבטן ומלידה, שלא כקודמיו שמומרים היו, אלא משום הטענה שוירשובסקי הדגיש אותה, שרק כאשר מישו מתחיל להשתמש בכליה הפרשניים ובמושגיה של הקבלה היהודית כדי להוכיח את אמיתות הנוצרות, רשאים אנו להגדירו כמקובל נוצרי. הסממן המובהק

9 ראה להלן, עמ' 59.

10 ראה הערה 2 לעיל.

11 ראה במיוחד את מסתו של יצחק בער, "תורת הקבלה במשנתו הכריסטולוגית של אבנר מבורגוס", מחקרים ומסות בתולדות עם ישראל, ירושלים תשל"ו, עמ' 369-380.

12 François Secret, L'Ensis Pauli de Paulus de Heredia", *Sefarad*, vol. XXVI 1966, pp. 12 79-102; 253-272.

ביותר להיווצרותה של הקבלה הנוצרית במקצוע העומד בפני עצמו, לא די רק בציטוטים ממקורות הקבלה היהודית אלא יש גם צורך ליישם את דרכי מחשבתה. כך, למשל, גורס וירשובסקי כי לא עצם השימוש בטכניקה של צירופי אותיות מבית מדרשו של אבולעפיה היא עדות לקבלה נוצרית, אלא "היישום הנוצרי של דרך מדרכי הקבלה.. היא דרך חדשה שלא הלך בה נוצרי בן נוצרים לפני פיקו".¹³ הבחנה זו מאפשרת לוירשובסקי לקבוע אף את יום הולדתה המדויק של הקבלה הנוצרית, הוא 7 בדצמבר 1486.¹⁴

מן הראוי לבחון בפרוטרוט היבט זה של תרומתו של וירשובסקי. הוא קבע, דוגמת יוחנן רויכלין ובהתאם לדעתו של שלום, כי הקבלה היהודית ככלל והקבלה הנוצרית בפרט, עוסקות בשני תחומים עיקריים: קבלה תיאוסופית וקבלה אקסטאטית. בעוד שבקבלה היהודית התחום הראשון הוא המרכזי והגדול מבחינה כמותית, הרי בקבלה הנוצרית היחס שבין שני התחומים שונה. מקומה של הקבלה מבית מדרשו של אברהם אבולעפיה בולט ביותר, מבחינה כמותית, בקורפוס התרגומים של מיתרידאטס ועקב כך גם גדולה השפעתה בעיצוב דעתו של פיקו על מהות הקבלה. וירשובסקי חקר את השימוש בטכניקות הפרשניות של שתי המגמות הקבליות הללו אצל פיקו ומצא את חשיבותה של ההרמיניוטיקה הקבלית להתהוותה של הקבלה הנוצרית. מלומד נוצרי כפיקו מצא בדרכי הפירוש הקבליות גם אמצעי המאפשר את גילוייה של הנצרות בכתבי הקודש העבריים ואף בחיבוריהם של לא־יהודים, וכל זאת באמצעות טכניקות פרשניות־יהודיות, הנחשבות לחלק הפנימי והעתיק ביותר של המסורת היהודית. הודות לגמישותן של השיטות הפרשניות, שהיו נקוטות בידי המקובלים היהודים, ביקשו מלומדים נוצרים להתאים את תוצאות עיוניהם הקבליים, על־ידי פרשנות סימבולית נוסח ספר הזוהר ובעזרת צירופי אותיות נוסח אבולעפיה, להוכיח את אמיתות הנצרות. כך הפכה הקבלה ממסורת המחזקת את עולמם של היהודים במשך דורות שקדמו לפיקו, לאמצעי פולמוסי רב עוצמה בידי הנוצרים.

אולם, אם קביעתו של וירשובסקי יכולה להבחין בין השימוש המיוחד של פיקו בצירופי אותיות לעומת ציטוטים קבליים "סתם" של המאמרים שקדמו לו, דומני כי יהיה קשה למצוא חידוש עקרוני בשימוש שעשה פיקו בצירופי אותיות. כבר קדם לפיקו בשלוש מאות שנים אלכסנדר נקאם (Alexander Neckam), מלומד נוצרי בן המאה הי"ב, שהשתמש בפרשנות דומה, המושתתת על צירופי אותיות, כדי לגלות, כביכול, את השילוש בתיבה הראשונה של התורה. הוא חילק את אותיות בתיבה 'בראשית', כדי גלות שם את ה"אב" וה"בר" (הבן).¹⁵ דומה, כי בתור "נוצרי בן נוצרים", כפי שוירשובסקי הגדיר את פיקו, ראוי אלכסנדר נקאם להימנות עם ראשוני הנוצרים, שהשתמשו בטכניקת צירופי האותיות היהודית. שאלה שעדיין טעונה חקירה מפורטת

13 ראה להלן, עמ' 59.

14 ראה להלן, עמ' 60.

15 Raphael Loewe, "Alexander Neckam's Knowledge of Hebrew", *Medieval and Renaissance Studies*, vol. IV (1958), p. 19. השווה גם עם דברי פטרוס ניגר (Petrus Niger), שנדפסו בשנת 1475, על חלוקות השנות של המלה "בראשית" לאב', 'בר' וריש' דהיינו רוח הקודש: François Secret, *Les Kabbalistes Chrétiens de la Renaissance*, Paris, 1964, p. 18.

עם הקובץ

היא אפשרות השפעתה של הקבלה בכלל, ושל הקבלה של אברהם אבולעפיה וחוגו בפרט, על אחד מעמודי התווך של המיסטיקה הנוצרית בימי-הביניים ובמיוחד של הרנסאנס — ריימונד לולוס (Ramon Lull). חוקרים שונים העלו השערות בדבר השפעתה של הקבלה התיאוסופית על לולוס, אך כיום הצעותיהם אינן מקובלות עוד כהסבר תקף למקורות המחשבה של לולוס. אולם, אם תוכח צדקתה של ההשערה כי תורת צירופי האותיות, בעזרת מעגלים ומשולשים, של לולוס נלקחה ממקורות יהודיים מיסטיים,¹⁶ הרי שנצטרך לשוב ולהרהר בדבר נכונות הגדרתו של וירשובסקי על הולדתה של הקבלה הנוצרית ביום 7 בדצמבר 1486. דומני, כי אין זה מקרה שפיקו דלה מירנדולה כבר הרגיש בקירבה הרבה שבין שיטתו של לולוס וזו של הקבלה האקסטטית.¹⁷

משה אידל

ירושלים, חנוכה, תש"ן

M. Idel, "Ramon Lull and Ecstatic Kabbalah — A Preliminary Observation", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* vol. 51 (1988), pp. 170–174
Apologia (Opera Omnia), Basle, 1572, p. 180. 17